

dr Aleksandra Bartmańska

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Jaworznie

Doświadczenia, osiągnięcia i plany okręgowej komisji egzaminacyjnej w zakresie przygotowania i przeprowadzania egzaminu maturalnego z języków obcych dla osób niesłyszących i słabo słyszących

Wstęp

Po czterech latach przeprowadzania egzaminów zewnętrznych chciałabym się podzielić refleksjami na temat egzaminów maturalnych (w szczególnym przypadku z języka angielskiego) stosunkowo niewielkiej grupy w skali kraju osób niesłyszących. Jest to grupa, w której przypadku wprowadzenie egzaminów zewnętrznych jest znaczącym posunięciem polityki oświatowej wobec osób niepełnosprawnych, dającym nadzieję na wyrównanie szans życiowych zdających, a przez to otwarcie nowych możliwości na rynku pracy. Obserwacja i analiza tego egzaminu daje możliwość kształtowania polityki oświatowej wobec niesłyszących i wprowadzenia zmian, które będą zgodne z współczesnymi trendami kształcenia i będą odpowiedzią na postulaty tego środowiska, a których realizacja umożliwi niesłyszącym pełniejszą integrację.

18 marca br. w świecie niesłyszących rozpętała się burza związana z egzaminami maturalnymi, a wywołana przez znaną dziennikarkę stacji telewizyjnej TVN Renatę Kijowską, która przygotowała krótki reportaż dotyczący wyrównania szans na egzaminie maturalnym. Program rozpoczął się następująco:

A teraz maturalne szanse i pytanie, czy równe dla wszystkich?. Co trzecia niesłysząca albo słabo słysząca osoba nie zdaje matury. Obawy przed egzaminem mają nawet najlepsi, bo język migowy i ten używany w testach maturalnych to dwa światy. O tym, kto powinien usłyszeć głośny, choć niemy protest, opowie Renata Kijowska.

Gadują. W drodze do szkoły gadają o wszystkim, także o tym, że matury здаwać nie będą. Nie dlatego, że się migają. (...)

Głusi mają trudności głównie z nauką języka polskiego, zwłaszcza jeśli nie słyszą od urodzenia. Język polski jest wtedy dla nich językiem obcym – bardzo trudnym. Już łatwiej przychodzi im angielski.

Marta Kromka (Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Niesłyszących w Krakowie): Język angielski jest prostszy od języka polskiego, ma prostszą gramatykę.

Małgorzata Chronowska (polonistka): My znamy kilka czy kilkanaście synonimów na każde słowo, czy na zwrot, a oni nie, więc muszą się tego uczyć po prostu. Ale jeśli nawet się nauczą, może się zdarzyć, że w pytaniu pojawiają się słowa, których nie znają.

(...) Dalsze upraszczanie pytań na arkuszach maturalnych zwiększyłyby ich szanse.¹ W odpowiedzi na ten reportaż środowisko osób niesłyszących wystosowało do wielu polskich gazet i programów telewizyjnych apel zatytułowany „Niemy protest”:

My głusi obywatele Rzeczypospolitej Polskiej, użytkownicy Polskiego Języka Migowego i członkowie społeczności Głuchych **PROTESTUJEMY** przeciwko jawnej dyskryminacji naszego środowiska i represjom wymierzonym w naszą kulturę i nasz język, które zostały zademonstrowane w wieczornym wydaniu Faktów TVN, w dniu 18.03.08. Rażąca niewiedza prezentowana przez dziennikarkę Renatę Kijowską świadczy o tym, iż nie zasięgnęła ona informacji o stanie edukacji wśród środowiska, którego najbardziej to dotyczy – czyli nas, Głuchych. Czy nikogo nie interesuje to, co my sądzimy? To, czego byśmy chcieli i co uważamy za najlepsze dla nas samych?

(...) Dlaczego urzędnicy Ministerstwa Edukacji przez „wyrównanie szans głuchych uczniów” rozumieją obniżanie im poziomu edukacji do takiego, w którym wystarcza rozumienie najprostszych słów?

(...) Nieznajomość rzeczywistych problemów naszego środowiska przez osoby słyszące jest naszą wielką bolączką. Głosy prawdziwych autorytetów, jak m.in. prof. Świdziński, toną w zalewie nieprawdziwych informacji o nas samych (...).²

Gorący protest i podobne wypowiedzi na forum osób niesłyszących:

Nadmierne podkreślanie: **GŁUSI NIE ROZUMIEJĄ** – czyli pokazanie: **GŁUSI=>GŁUPI**. Nie sprawdzono, jak poszła matura w innych szkołach dla głuchych. Podsumowanie: złe informacje – np. że Głusi migają w SJM³, niepełne informacje – np., że mało Głuchych zdaje maturę (nie sprawdzono wszystkich szkół), zniekształcone – **TYLKO PUNKT WIDZENIA SŁYSZĄCYCH**.

Zamiast ułatwiać egzaminy, powinno się podnosić jakość nauczania.

Cały moloch jakim jest **MEN** nie jest przygotowany na to, że głusi i niedosłyszący mogą na równi przyjmować wiedzę, jak słyszący. (...) Musi się zmienić **JAKOŚĆ** nauczania, przez świadomych belfrów, a nie ulgi bo tak jest prościej. (...) Ja nie chcę być postrzegana przez **SŁYSZAKÓW** jako niepełnosprawna, ja nie chcę rent. Ja chcę (A **TERAZ ŻĄDAM**) równego startu, ale nie polegającego na obniżaniu poziomu. **NIE**.

Osoby niesłyszące odczuwają brak zainteresowania dla ich problemów z naszej strony jako lekceważenie. Myślę, że na konferencji Diagnostyki Edukacyjnej, na tak szerokim forum osób związanych z oświatą, wśród nauczycieli, metodyków, egzaminatorów, edukatorów i decydentów polityki oświatowej powinno być miejsce, aby móc wspomnieć o problemach osób niepełnosprawnych. Chciałabym tym referatem zwrócić Państwa uwagę na - jak widać - nabrzmiały problem, zaprezentować osiągnięcia maturzystów niesłyszących, przedstawić

¹ Transkrypcja programu z 18.03.08 w TVN24, www.deaf.pl; migowy.i-fora.net.

² Pełny tekst: Problemy niesłyszących z maturą, www.deaf.pl.

³ System Językowo-Migany

wnioski z tego wypływające i propozycje ewentualnych zmian, zwłaszcza że nie-słyszący coraz częściej trafiają do klas masowych w szkołach ogólnodostępnych.

Porównanie egzaminów standardowych z języków obcych i egzaminów dostosowanych do potrzeb niesłyszących

Egzamin maturalny z języków obcych dla szkół ogólnodostępnych składa się z kilku części składowych, związanych z koniecznością testowania na egzaminie wszystkich sprawności językowych – mówienia testowanego w czasie egzaminu ustnego oraz słuchania, czytania i pisanie, sprawności testowanych w czasie egzaminu pisemnego. Wśród języków możliwych do wyboru dotychczas pojawiły się następujące języki obce: angielski, francuski, hiszpański, niemiecki, portugalski, rosyjski słowacki i szwedzki⁴. Egzamin dostosowany do potrzeb niesłyszących były przygotowane z czterech podstawowych języków: angielskiego, francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego. Egzamin maturalny dla osób niesłyszących został dostosowany do typu niepełnosprawności i jest oparty o przygotowane przez Centralną Komisję Egzaminacyjną *Standardy wymagań egzaminacyjnych dla osób niesłyszących z języka polskiego, historii wiedzy o społeczeństwie i języków obcych nowożytnych* oraz o *Informator maturalny od 2005 roku dla osób niesłyszących*. Egzamin maturalny z języków obcych osób niesłyszących nie obejmuje części ustnej egzaminu, a arkusz egzaminacyjny przygotowany z konieczności w uproszczonej wersji leksykalnej dotyczącej sytuacji bliskich zdającemu (np. rodzina, czas wolny, sport, praca) nie zawiera części sprawdzającej rozumienia ze słuchu. Ponadto na poziomie podstawowym obejmuje części egzaminu dostosowane do możliwości poznawczych osób niesłyszących⁵. Egzamin ten składa się z pięciu komponentów sprawdzających różne umiejętności językowe:

1. rozumienie tekstu czytanego,
2. reagowanie językowe w codziennych sytuacjach,
3. rozpoznawanie i stosowanie struktur leksykalno-gramatycznych,
4. przetwarzanie tekstu,
5. tworzenie tekstu własnego.

Na poziomie rozszerzonym dostosowanie egzaminu do potrzeb niesłyszących polega na zwolnieniu ucznia z części ustnej oraz wykreśleniu rozumienia ze słuchu z egzaminu pisemnego dla klas standardowych.

---

⁴ Od 2007 roku z listy języków obcych do wyboru wykreślono szwedzki, portugalski i słowacki.

⁵ „Dziecko słyszące opanowuje podstawowe struktury języka (ojczystego *przyp. autora referatu*) w wieku około 3,5 roku życia, dziecko upośledzone umysłowo w wieku lat 8, a dziecko z uszkodzonym słuchem dopiero w wieku 12 lat i to wówczas, gdy otrzyma właściwą pomoc w ich odkrywaniu i zapamiętywaniu.”(G. Dryżałowska, *Rozwój dziecka z uszkodzonym słuchem a integracja edukacyjna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, str. 37)

Typy tekstów i zadań

Teksty wykorzystane w arkuszu są dostosowane do możliwości poznawczych zdających niesłyszących i dotyczą np. kultury krajów anglojęzycznego obszaru językowego. Skrócony fragment poniżej pokazuje przykładowy poziom trudności tekstów wykorzystanych do przygotowania egzaminu:

SCOTLAND

Scotland is a wild and beautiful country. There are a lot of hills and mountains there. The highest mountain in Great Britain, Ben Nevis, is in Scotland. It is 1,342 metres high and Scottish people call it simply 'Ben'. The Scottish mountains are a popular centre for winter sports. Scottish lakes, called 'lochs', are another tourist attraction. The most famous one is Loch Ness. It is 24 miles (38 kilometres) long and its waters are very cold and dirty. (...)

Scotland is also famous for the bagpipes and the 'kilt'. The bagpipes are a traditional Scottish musical instrument. In the past Scottish soldiers used to play the bagpipes during battles. A 'kilt' is a type of skirt, but it is not for women. It is for men. Some Scots still wear it on special occasions. (...)

Poziom trudności powyższego tekstu może być świadectwem dbałości komisji egzaminacyjnych o zachowanie właściwego poziomu trudności egzaminu dla niesłyszących.

W arkuszu dla niesłyszących stosuje się zadania testowe typu wielokrotnego wyboru, prawda/fałsz czy też zadania na dobieranie. Dodatkowo pojawiają się zadania krótkiej odpowiedzi, której uczniowie udzielają na zadane pytania oraz dwa zadania rozszerzonej odpowiedzi. Pierwsze z nich to zadanie, w którym zdający musi przekształcić tekst na podstawie załączonego w arkuszu wzoru (tekstu), wykorzystując podane w zadaniu elementy – czasowniki, rzeczowniki, przyimki itp. Drugie zadanie rozszerzonej odpowiedzi to tzw. tekst sterowany, np. list bądź też zaproszenie, który należy napisać według ściśle określonych punktów podanych w poleceniu.

Kryteria oceniania zadań zamkniętych nie wymagają komentarza, natomiast w przypadku zadań otwartych obejmują zarówno ocenę poprawności merytorycznej treści odpowiedzi, jak również poprawności językowej. W przypadku zadań rozszerzonej odpowiedzi kryteria oceniania zawierają te same elementy, co w przypadku kryteriów standardowych – oceniana jest treść, forma, bogactwo językowe i poprawność językowa.

Sposób przygotowania arkuszy egzaminacyjnych

Arkusze egzaminacyjne dla osób niesłyszących są przygotowywane przez ekspertów z podwójnymi kwalifikacjami - po pierwsze kwalifikacjami językowymi, po drugie mającymi kwalifikacje surdopedagogów znających specyfikę pracy z osobami niesłyszącymi i ograniczenia percepcyjne, z jakimi uczniowie muszą się uporać. Przygotowany zestaw zadań tworzących arkusz egzaminacyjny jest wielokrotnie badany przez recenzentów-praktyków i uczniów, którzy próbnie rozwiązują zadania, a po zakończeniu pisania testu dzielą się swoimi uwagami z nauczycielem prowadzącym tzw. standaryzację zadań. Po przeprowadzeniu każdego badania autorzy zadań modyfikują polecenia do zadań i same zadania w taki sposób, aby były komunikatywne i precyzyjnie sprawdzały umiejętności określone w standardach wymagań egzaminacyjnych.

Dotychczasowe doświadczenia

W historii dotychczasowych egzaminów zewnętrznych od 2005 roku przeprowadzono cztery ogólnopolskie sesje egzaminów maturalnych dla uczniów niesłyszących. Do tego egzaminu mogli przystąpić uczniowie zarówno specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych dla uczniów niesłyszących i słabo słyszących, jak również uczniowie szkół ogólnodostępnych (masowych) pod warunkiem posiadania odpowiedniego zaświadczenia wydanego przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną.

Spośród 7710⁶ dzieci i młodzieży niesłyszącej 1087 osób kształciło się w technikach i liceach, a w roku 2005 do egzaminu maturalnego przystąpiło 261 osób, z tego 205 do języka angielskiego⁷.

W 2006 roku do matury przystąpiło 409 osób, z czego egzamin z języka angielskiego na poziomie podstawowym zdawało 312 uczniów, 17 - na poziomie rozszerzonym.⁸

W 2007 roku do egzaminu maturalnego z języka angielskiego przystąpiło 310 uczniów na poziomie podstawowym, a 8 - na poziomie rozszerzonym.

W 2008 roku do tego egzaminu na poziomie podstawowym przystąpiło 314 osób⁹.

⁶ Dane z roku szkolnego 2004/2005 cytowane za: G. Dryżałowska, *Rozwój językowy dziecka z uszkodzonym słuchem a integracja edukacyjna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, str. 94.

⁷ Wybieralność pozostałych języków w 2005 roku - 2 osoby przystąpiły do egzaminu z języka francuskiego, 46 - do języka niemieckiego i 9 - do języka rosyjskiego.

⁸ Wybieralność pozostałych języków w 2006 roku - 4 osoby przystąpiły do egzaminu z języka francuskiego, 68 - do języka niemieckiego na poziomie podstawowym i 5 zdawało egzamin na poziomie rozszerzonym, i 7 osób przystąpiło do egzaminu z języka rosyjskiego na poziomie podstawowym, 1 na poziomie rozszerzonym.

⁹ W powyższym zestawieniu widoczna jest pewna fluktuacja w obrębie grupy zdających przystępujących do egzaminu maturalnego z języków obcych. Znaczne zwiększenie liczby zdających egzamin maturalny w 2006 związane było z możliwością przesunięcia w czasie wprowadzenia egzaminu nowego typu w niektórych szkołach. Roczniki 2007 i 2008 pokazują najprawdopodobniej w miarę stałą liczbę zdających, przystępujących do egzaminu maturalnego z języka angielskiego.

Średnie wyniki egzaminu z języka angielskiego dla niesłyszących na poziomie podstawowym dotychczas kształtowały się w granicach od 56% do 69%, a więc zadania egzaminacyjne okazały się dla uczniów umiarkowanie trudne. Poziom zaliczenia egzaminu z języka angielskiego w dotychczasowych sesjach był w granicach 86%-90%.

Sprawdzanie prac

Sprawdzanie prac egzaminacyjnych odbywa się na zasadzie tworzenia zespołu ogólnopolskiego, składającego się z egzaminatorów pracujących w różnych częściach kraju: we Wrocławiu, Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Łomży, Raciborzu, Katowicach (OKE Jaworzno). Taki system pracy sprzyja wymianie doświadczeń, poglądów, ustaleniu wspólnego sposobu pracy, a co za tym idzie ujednoczeniu zasad kryterialnego oceniania prac. Udział egzaminatorów w ogólnopolskim zespole sprawdzania prac przekłada się automatycznie na lepsze wyniki uczniów w następnej sesji egzaminacyjnej.

Jako egzaminatorzy zauważamy, że - podobnie jak w przypadku klas masowych - informacje dotyczące wymagań egzaminacyjnych, sposobu oceniania prac i wymagań dotyczących poszczególnych części egzaminu trafiają jako informacja zwrotna do nauczycieli i zdających. W 2005 roku, przykładowo w odpowiedziach, które zdający mają udzielić na pytania, zauważyliśmy, że niesłyszący najchętniej przepisywali z tekstu fragmenty zdań jako odpowiedzi na pytania. Takie odpowiedzi ocenialiśmy niżej niż odpowiedzi samodzielne. W tym roku (2008) zauważamy już większy wysiłek ze strony zdających, aby udzielić odpowiedzi samodzielnej, bez przepisywania fragmentów tekstu. Nauczycie, egzaminatorzy przekazali w środowisku informację o sposobie oceniania takich wypowiedzi. W innej części egzaminu, polegającej na przekształcaniu tekstu, bogactwo językowe jest oceniane wysoko, gdy słownictwo w pracy zdającego wykracza poza słownictwo w podanym przykładowym tekście. Ta informacja również trafiła do szkół i zdających, którzy w ostatniej sesji starali się wzbogacić swój tekst o nowe określenia, przymiotniki czy całe informacje. W ostatniej części egzaminu, tworzeniu tekstu własnego, w której często stosujemy list prywatny jako wymaganą formę wypowiedzi, zauważamy, że nawet przy zawartości listu ograniczonej do podstawowych informacji wymaganych w poleceniu zdający są świadomi, z jakich części ma składać się list. Tworzenie więc ogólnopolskiego zespołu sprawdzania prac sprzyja doprecyzowaniu kryteriów oceniania, a przenoszenie zasad oceniania do całorocznej pracy z uczniami wyrównuje ich szanse w uzyskaniu porównywalnego wyniku egzaminu.

Dotychczasowe osiągnięcia

Dotychczasowe egzaminy, które były przeprowadzane według tych samych standardów wymagań egzaminacyjnych, pokazały pewne prawidłowości mogące służyć jako wskazówki dla nauczycieli przygotowujących uczniów do egzaminu. Prezentacja takich wniosków na forum tej konferencji jest o tyle ważne, że wzrasta liczba uczniów zdających maturę przeznaczoną dla osób niesłyszących, a uczących się w szkołach ogólnodostępnych. Nauczyciele mający uczniów niesłyszących czy też niedosłyszących w swojej klasie powinni być świadomi, jak wygląda taki egzamin, a co za tym idzie, jak należy do niego ucznia przygotowywać.

Spśród poszczególnych części egzaminu najłatwiejsza okazała się część związana ze zrozumieniem tekstu czytanego. Najtrudniejsze natomiast były zadania zawierające samodzielnie formułowane przez uczniów wypowiedzi – udzielanie odpowiedzi na pytania, przekształcanie tekstu oraz tworzenie tekstu własnego.

Matura z języków obcych okazała się sukcesem dla wielu uczniów, szkół i ośrodków szkoleniowych niesłyszących. Wielu uczniów zdaje maturę z dobrymi wynikami i uzyskuje świadectwo dojrzałości. Aby funkcjonować na rynku pracy, również i zagranicznym, należy posługiwać się językiem obcym w sposób komunikatywny. Zdanie egzaminu maturalnego z języka obcego daje niesłyszącym nadzieję na uzyskanie lepszych warunków pracy i nie odcina ich od rynku pracy za granicą.

Klasy integracyjne

Jednakże w przypadku ośrodków szkolno-wychowawczych sytuacja niesłyszących, którzy uczą się w zamkniętym środowisku innych niesłyszących, po zakończeniu szkoły jest bardzo trudna. Zauważa to użytkownik forum niesłyszących¹⁰: *Większość głuchych nie ma pracy (...) Czasem dziecko na wózku daje się do normalnej szkoły. Podyktowane jest to tym, że lepiej się będzie rozwijać. (Integracja). Podobnie jest z głuchymi, tylko, że Wy nie macie miejsc, gdzie moglibyście ze swoimi rówieśnikami słyszącymi pobawić się, wymienić doświadczenia. Uczycie się w Internatach, to Was nie widać. Szkoła skończy się. W dużym mieście można spotkać osobę podobną z wadą słuchu, a jak mała miejscina, to głuchy będzie żył, jak odludek i samotnik.*

Od kilku lat liczba dzieci niesłyszących, które uczą się w powszechnym systemie oświaty, wzrasta, co spowodowane jest zmianami w przepisach oświatowych, niewystarczającą liczbą miejsc w placówkach specjalnych i naciskami ze strony rodziców. *Presja rodziców jest uwarunkowana kilkoma czynnikami. Można by tutaj podkreślać niezadowolenie z efektów kształcenia specjalnego, ograniczenia w wyborze dalszej drogi edukacji i zawodu. Jednak najważniejszy jest problem izolacji dziecka od rodziny, trwającej przeciętnie kilka lat.*¹¹

Dobrym rozwiązaniem tych problemów są przykłady klas integracyjnych, w których uczą się dzieci o jednym rodzaju niepełnosprawności, co sprzyja organizowaniu zajęć wyrównawczych i używaniu jednolitych strategii nauczania.

¹⁰ Wypowiedź z forum osób niesłyszących: <http://migowy.i-fora.net>.

¹¹ Ibid.

Propozycje zmian

W związku z popularyzacją stosowanej w Polsce koncepcji klas integracyjnych pojawia się również potrzeba zmiany koncepcji egzaminu z języków obcych dla osób niesłyszących. Uczniowie niepełnosprawni powinni mieć do wyboru więcej możliwości udogodnień w zakresie dostosowania egzaminu do swoich potrzeb.

Dotychczas uczniowie niesłyszący mieli możliwości skorzystania z opisanych w referacie arkuszy dostosowanych oraz w przypadku pisania egzaminu standardowego, mają możliwość pisania egzaminu w osobnej sali w czasie wydłużonym o 30 minut. Mogą również korzystać z obecności tłumacza języka migowego na egzaminie.¹²

Dobrym rozwiązaniem byłoby umożliwienie słabo słyszącym uczniom korzystania z płyt CD i dodatkowego sprzętu umożliwiającego indywidualne odtworzenie nagrań do części rozumienia tekstu słuchanego arkuszy standardowych. W przypadku niemożności odsłuchania nagrania wskazane byłoby wyposażenie zdającego słabo słyszącego w zapis (transkrypcję nagrania) bądź też zapewnienie obecności asystenta, który odczytałby tekst podany w transkrypcji tak, aby zdający mógł z ruchu warg „odczytać” tekst. Zdający niesłyszący/słabo słyszący również wyrażali chęć zdawania egzaminu ustnego, oczywiście również z wykorzystaniem udogodnień w postaci obecności tłumacza języka migowego, czy też możliwości komunikowania się za pomocą notatek. W niektórych krajach stosuje się również standardowe arkusze zmodyfikowane pod względem trudności słownictwa z zachowaniem zawartości merytorycznej arkusza.

Znając trudności, na jakie napotykają w czasie egzaminów uczniowie niesłyszący i słabo słyszący, świadomi ich wysiłku, ale również ich osiągnięć, chcielibyśmy upowszechniać wiedzę na temat tego środowiska w nadziei, że w ten sposób również pomożemy w wyrównywaniu ich szans na egzaminach i przełamywaniu krzywdzących ich stereotypów.

---

¹² Komunikat Dyrektora CKE w sprawie dostosowania warunków i formy przeprowadzania egzaminu maturalnego od 2008 roku.

Bibliografia:

1. Centralna Komisja Egzaminacyjna, Matura 2005 Egzamin dla osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, Warszawa 2005.
2. Centralna Komisja Egzaminacyjna, Matura 2006 Egzamin dla osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, Warszawa 2006.
3. Cieszyńska J., *Językowa integracja niesłyszących*, www.wsp.krakow.pl/konspekt/10/cieszyńska.html.
4. <http://www.deaf.pl>.
5. Dryżałowska G., *Rozwój językowy dziecka z uszkodzonym słuchem a integracja edukacyjna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
6. Joint Council for Qualifications, Regulation and Guidance Relating to Candidates who are Eligible for Adjustments in Examination, 2007.
7. Komunikat Dyrektora Centralnej Komisji Egzaminacyjnej w sprawie dostosowania warunków i formy przeprowadzania egzaminu maturalnego od 2008, www.cke.edu.pl.
8. <http://migowy.i-fora.net>.
9. Zabłocki K., *Dziecko niepełnosprawne, jego rodzina i edukacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
10. Zielińska J., *Edukacja dzieci z uszkodzeniem słuchu w społeczeństwie informacyjnym*, Multimedialna Biblioteka Pedagogiczna, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.